

УДК 159:316.6

ГОРБАНЬ Г. О.*Класичний приватний університет (м. Запоріжжя)*

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ МОДЕЛІ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНИМИ СИСТЕМАМИ

У статті охарактеризовано основні моделі управління соціальними системами. Розкрито їх соціально-психологічні особливості.

Ключові слова: процес прийняття рішення, соціальна система, форми організованості системи, управління.

Поняття «система» сьогодні визначає зміст навколишньої дійсності, у якій ми існуємо і розвиваємося. Відтак, якщо остання є системою, котра організована й заповнена іншими системами, постає необхідність з'ясування того, що ми позначаємо цим поняттям. Проте дотепер немає його однозначного тлумачення, відсутня також певна узгодженість відповідей на питання про те, якою є будова системи чи можна визначити ті її обов'язкові елементи, які мають бути наявні в усіх системах, чим відрізняються одні класи систем від інших тощо.

У сучасній науковій літературі, за загальними підрахунками більшості дослідників, існує понад 50 визначень поняття «система», запропонованих фахівцями різних галузей. У загальному вигляді більшість із них можна звести до такого: система – це сукупність елементів, які перебувають у взаємних зв'язках і утворюють єдність (нове ціле) [8].

Поняття «соціальна система» вживали у своїх працях ще стародавні мислителі, але вони переважно мали на увазі загальну ідею впорядкованості громадського, суспільного життя, тому в той період це поняття було ближче до сучасного «соціальний порядок». Поняття «соціальна система» було науково формалізоване лише у зв'язку із розвитком структурно-системного й системного підходу в науці.

З метою диференціації поняття «соціальна система» за основу беруть загальне визначення системи. Відтак, соціальна система – це сукупність елементів (особистості, соціальні групи, спільноти тощо), які перебувають у певних стосунках і зв'язках, утворюючи цілісність [11]. На нашу думку, таке визначення є дуже загальним і потребує певної конкретизації.

Перш за все, слід відзначити, що у сучасній науці розуміють під соціальністю, які її основні ознаки й критерії. Відтак, виникає певна необхідність розкрити поняття «соціальний», спираючись на аналіз найбільш поширених визначень, що подаються у довідковій літературі:

- пов'язаний із життям і стосунками людей у суспільстві; суспільний; [1; 6; 9; 10; 13];
- властивий суспільству, пов'язаний із процесами в суспільстві [10; 13];
- підтримує життєздатність, життєдіяльність суспільства [10];
- пов'язаний з культурною позицією людини в суспільстві, з належністю до будь-якої групи або класу [1; 10];
- породжуваний умовами суспільного життя, умовами того чи іншого суспільного середовища, суспільної формації [10];
- назва усього міжлюдського, тобто всього того, що пов'язано із спільним життям людей, з різними формами їх спілкування; того, що стосується суспільства і спільноти, що має громадський характер [15].

Отже, коли ми наголошуємо на будь-якій взаємодії у процесі життєдіяльності людини, групи людей, то ми визначаємо її як соціальну, а відтак у системи суспільних зв'язків і залежностей можна зафіксувати ознаку, яка притаманна всім суб'єктам цієї системи – соціальність. Вона зазвичай розуміється як характеристика цілісності суспільного життя людини, яке проникнуте взаємозв'язком та взаємозалежністю її життєдіяльності, як характеристика окремих суспільних феноменів, проявів суспільного життя.

Соціально-психологічний аналіз взаємодії соціальної системи із зовнішнім середовищем дає нам змогу визначити специфіку прийняття рішення у соціальних системах. Вихідними принципами цього аналізу мають стати принципи самоорганізації й саморегуляції, саме через них і виявляється єдність будь-якої системи, це з одного боку. З іншого, – ми маємо спиратися на врахування вихідних умов існування соціальних систем, а саме: необхідність збереження екологічності людини як носія свідомості й детермінованість розвитку свідомості. Формування та розвиток останньої, безумовно, неможливі поза соціальною системою. Життя людини незмірно менше за масштаби історичного шляху людства, а свідомість, як форма відображення об'єктивної

реальності, не передається генетично, що зумовлює, у свою чергу, необхідність об'єднання людей у певні спільноти, які детермінують розвиток свідомості. Тобто в соціальній системі, яка, безумовно, характеризується наявністю в ній соціальної взаємодії, утворюється суспільна свідомість, яка є функцією індивідуальної, котра стикається з іншими людьми і з навколишнім середовищем відповідно до існуючих соціальних відносин.

Важливим є розуміння того, що суспільна свідомість існує незалежно від індивідуальних свідомостей, в тому розумінні, що останні формуються під впливом уже готової суспільної свідомості і змушені зважати на неї. Водночас люди, видозмінюючи й удосконалюючи свої різноманітні взаємодії із середовищем, суспільством, змінюють соціальні відносини, а через них – суспільну свідомість. Отже, якщо вимога детермінованого розвитку свідомості зумовлює появу соціальних систем, то людина як носій свідомості повинна мати таку властивість, що дає змогу об'єднуватися в систему. Тобто особистість має відчувати потребу в об'єднанні, що свідчить про те, що вона є істотою суспільною і не існуючою поза соціальними відносинами. Тут ми спостерігаємо певну суперечність взаємозв'язку індивідуальної та суспільної свідомості. З одного боку, об'єднання людей у соціальну систему й ті впливи, що вона здійснює на індивідуальну свідомість, вимагаючи діяти за певними правилами й обмежуючи свободу людини, роблять поведінку більш детермінованою. З іншого боку, обмеження свободи людини, детермінованість її поведінки загрожують свідомості як властивості організованої матерії – мозку людини. Чим більше обмежена свобода, тим меншою мірою використовується цей орган. Абсолютна детермінованість виключає свідомість взагалі, вона стає непотрібною і не може бути затребувана, реалізуються лише ролі, задані соціальними нормами дії, а це загрожує подальшому розвитку свідомості, як видової властивості людини.

Сутністю людського життя є певна взаємодія з навколишнім середовищем, яка зумовлює появу соціальних систем, які розвиваються через суперечність стосовно вияву свідомості, як властивості організованої матерії, та свідомості, як форми відображення об'єктивної реальності, яка можлива лише через включення до соціальної системи.

Соціальна система є системою, що самоорганізується, і є сукупністю груп (колективів, шарів і прошарків населення, громадських і політичних організацій, релігійних громад, сіл, міст, об-

ластей, регіонів тощо), що перебувають у складних взаємодіях між собою. При цьому можна стверджувати, що найменшою, елементарною часткою системи є особистість, якій притаманні дуалізм свідомості, ймовірнісна (варіативна) поведінка й залежність від навколишнього середовища.

Відзначимо основні взаємодії, що забезпечують будову усїєї системи. По-перше, взаємодія, зумовлена пізнавальною активністю людини, що зумовлена інтересами (матеріальними і духовними) людини, які безперервно розширюються і множаться свідомістю. По-друге, взаємодія, зумовлена прагненням до індивідуальної свободи, яка обмежує надмірні зв'язки, що загрожують суспільній свідомості. Причому ця індивідуальна свобода протистоїть лише тим зв'язкам, які суперечать індивідуальним і груповим інтересам людини. Групові інтереси не існують самі по собі, вони виявляються як індивідуальні інтереси, відносно яких досягнуто узгоджене усвідомлення того, що їх реалізація можлива лише за умов одночасного досягнення інтересів інших елементів групи. По-третє, взаємодія, зумовлена прагненням до об'єднання через відтворення соціального життя й усвідомленого соціального досвіду людини, які здобуті в процесі життєдіяльності. По-четверте, це взаємодія, що зумовлена здатністю людини до розумової діяльності, у результаті якої відбувається зміна старих і усвідомлення нових її потреб та інтересів, і яка забезпечує еволюцію соціальної системи та всіх її підсистем, руйнуючи старі й стабілізуючи нові їх конструкції. Отже, уся множина взаємодій може бути зведена до поданих чотирьох типів взаємодій, які є відповідальними за створення усїєї ієрархії систем у соціальному світі, систем його мікро-, макро- і мегамасштабів.

Важливою умовою існування соціальної системи є її рівноважне функціонування, однак функціональну структуру можуть становити лише елементи, що мають різні параметри соціального вияву й руху, оскільки об'єднання однакових елементів не створює нової якості. Прагнення до подібності елементів, а відповідно, соціального нормування, призводить до руйнування організаційних структур у системі, існування яких зумовлено взаємозалежностями, котрі й створюють розбіжності характеристик елементів. Отже, соціальна система існує лише за умов збереження суперечності між наявністю невідповідностей елементів та їх подібності.

Розвиток і функціонування соціальної системи на основі принципів саморегулювання поля-

гають у тому, що дійсність, яка створюється спільною діяльністю людей, порівнюється з певними еталонами й подальшим коригуванням створених властивостей соціального простору задля наближення до ідеалів. Але соціальна система є системою, що самоорганізується, тобто в ній відбуваються безперервні зміни в конструкціях підсистем, вузлів та елементів. Відтак, виникає необхідність змінювати еталони. Ми отримуємо ще один вузол суперечності: еталони соціальної системи зберігаються в суспільній свідомості, яка є відображенням існуючих у системі стосунків, але ці стосунки як сукупність взаємодій і зв'язків між елементами системи визначаються властивостями елементів, які зазнають зміни в процесі соціального життя. Отже, самоорганізація соціальної системи є безперервним процесом поєднання того, що практично неможливо поєднати, інакше кажучи, це безперервний процес розв'язання суперечності самого соціального буття, якого б не було без здатності елементів соціальної системи змінюватися, оскільки причини розвитку соціальної системи перебувають усередині неї самої, а не у зовнішніх чинниках, власне, саме тому це може бути названо саморозвитком і самоорганізацією.

Метою статті є характеристика основних моделей управління соціальними системами, їх характеристика.

У сучасному науковому аналізі для підвищення ефективності досліджень та їх опису активно застосовується метод моделювання, схематизації, наочної ілюстрації, тобто певні наочні засоби, а саме: рисунки, схеми, моделі. Задля застосування цих засобів необхідним є чітко усвідомлення особливостей і відмінностей її змістового наповнення. Ми будемо спиратися на визначення базових відмінностей, які сформулював Ю.М. Швалб (навчальний тренінг «Теорія і практика організаційно-діяльнісних ігор у системі освіти, жовтень, 2007 р.):

- рисунок фіксує конкретний факт, який особистісно й емоційно навантажений, а також обов'язково має естетичну ідею;
- схема максимально фіксує зону розуміння, причому кожен знак несе чітко визначену інформацію, і важливо те, що вона має читатися однаково без розгорнутих додаткових пояснень;
- модель будується для того, щоб зафіксувати зміст, його окремі частини, але не відображає загального поняття.

Побудова будь-якої моделі вимагає розуміння того, що вона має відображати. Модель – це завжди формалізований опис певного явища

(системи), який деталізовано до необхідного рівня, що відповідає меті моделі. При цьому критерієм якості моделі є адекватність, тобто здатність максимально точно відтворювати закономірності поведінки системи в тих ситуаціях, які цікавлять нас у ході конкретної діяльності та з погляду цієї діяльності, і відповідна мінімізація тих аспектів, які є несуттєвими відповідно заданих умов. Тут постає проблема визначення, наскільки точно має бути побудована модель для того, щоб, з одного боку, внести необхідний рівень абстракції, а з іншого – максимально наблизити модель до реальності.

Управління соціальними системами характеризується як процес, пов'язаний з цілеспрямованими змінами, що зумовлені інтересами, стосунками і взаємодією людей, соціальних спільнот, груп. Зазвичай до суб'єктів управління соціальними системами відносять органи управління (адміністративної ланки, представників суспільних організацій і державних установ), а до об'єктів – саму соціальну систему. Взаємодія між суб'єктом і об'єктом має як суб'єктно-об'єктний (вертикальний), так і суб'єктно-суб'єктний (горизонтальний) характер.

Складність управління соціальними системами зумовлена тим, що ця цілеспрямована дія має переводити систему з одного реально існуючого стану в інший. Причому тут важливо зауважити, що необхідно здійснювати певні зовнішні дії, які спрямовані на зміну траєкторії природного руху та координацію взаємодії усіх соціальних інститутів із забезпеченням комфортного суспільного існування людей. Але соціальним системам властиві певні консервативності, що призводить до певного перешкоджання діям, що здійснюються в них, а наявність у соціальній системі людини робить цей опір погано передбачуваним, тому його складно враховувати під час управління. До того ж слід відзначити, що соціальні системи відрізняються значною кількістю й складністю елементів та зв'язків між ними, високою динамічністю, наявністю нефункціональних зв'язків між елементами, дією різних за своїм характером чинників. Відтак, процеси, що виникають у цих системах, погано формалізуються і вимагають розгорнутого проектування, професійної експертизи, ґрунтовного прогнозування, а також відтворення взаємодії за правилами, які дають змогу узгоджувати інтереси суб'єктів соціальних систем і надавати управлінню та його результатам солідарного характеру.

В.В. Власов [2], аналізуючи особливості управління соціальними системами, відзначив

головні показники розвитку соціальних систем: безпека громадян, їх права і свободи; підвищення рівня (якості) життя; розширення можливостей для самовизначення й розвитку кожного; високий рівень інформатизації; вартість розвитку системи, що визначає ефективність витрат ресурсів. Ці показники співвідносяться з низкою важливих для управління соціальними системами наслідків:

- управління не має суперечити іманентним законам розвитку систем, що відображають їх самоорганізацію;
- з розвитком системи витрати на її управління скорочуються, а саме: управління прагне до самоврядування;
- реакції систем щодо дії на них багатовекторні й розподілені в часі;
- помилки управління призводять до зростання соціальної напруженості;
- необхідно вибирати тип управління залежно від стадії життєвого циклу системи та ін.

Специфіка управління соціальними системами значною мірою залежить від принципу, за яким вона організована. Нами було зазначено, що за принципом організації системи поділяють на формальні, неформальні та інформальні.

Управління формальними системами базується на адмініструванні заданих системі стійких норм, правил, принципів діяльності, стандартів поведінки її членів, тобто тут існує певна запрограмованість базових умов існування системи, чітке підпорядкування її елементів, обмежена свобода вибору дій.

Відсутність чітко визначеного набору ролей, еталонів поведінки, варіативність інтерпретацій звичаїв і традицій, спонтанність під час безпосередньої взаємодії, певні свобода й непередбачуваність дій становлять умови, які впливають на управління неформальними соціальними системами. Управління такою системою стикається з проблемами прогнозування, яким чином мають розгортатися процеси її розвитку, виявлення тривалих закономірностей конкретних неформальних структур, пошуку універсальних методів впливу.

Значну роль в управлінні формальними і неформальними соціальними системами відіграють зовнішні впливи, залежність від мети систем вищого рівня. Інформальні соціальні системи, на відміну від них, характеризуються домінуванням процесів самоорганізації, самоврядування й самокерованості стосовно соціально значущої діяльності. Відтак, процеси управління такими системами мають враховувати їх спрямованість на відкритість до нових контактів і

взаємодій, високий рівень внутрішньої мобільності; інтегрованість у сучасні глобальні інформаційні потоки тощо.

Неформальна та інформальна організованості існують у межах формальних систем. Причому неформальна зазвичай є частиною формальної системи, але виходить за її рамки в контексті міжособистісних стосунків і взаємодій. Інформальна хоча і є самодостатньою організованістю вищого рівня, але також частково може бути включеною як елемент формальної та неформальної зорганізованостей. Але під час аналізу процесів управління й прийняття рішень необхідним є визначення того, стосовно якої форми організованості здійснюється дія, якими будуть її наслідки. Усвідомлення типу соціальної системи й основ її формування є певним підґрунтям відповідей на три основних запитання, які дають змогу визначити площини аналізу життєдіяльності системи, а саме:

- 1) суб'єктивно-діяльнісна площина аналізу (хто діє), тобто суб'єкти, які забезпечують активність соціальної системи (особистість, сім'я, група, спільнота тощо);
- 2) функціональна площина аналізу (на що спрямована активність), тобто сфери соціально значущої активності;
- 3) соціокультурна площина аналізу (яким чином здійснюється активність), тобто засоби і механізми ефективного функціонування соціальної системи [4].

Окрім форми організації соціальної системи, важливим чинником, який впливає на процес управління, є специфіка співвідношення розвитку системи й збереження або порушення її стабільності, що детермінує необхідні управлінські дії. Отже, на нашу думку, можна визначити такі базові моделі управління соціальними системами:

- підтримувальна модель управління;
- прогресивна модель управління;
- інноваційна модель управління.

Підтримувальна модель відображає такі дії управління, які спрямовано на збереження розвитку системи в заданому метою напрямі, тобто, коли немає необхідності в змінах. Ця модель працює, коли мета чітко визначена, ситуація стабільна, цінності й нормативи задані, а управлінські дії спрямовані на вирішення завдань спрямованих на життєзабезпечення системи, її ефективне функціонування. Основу такого управління становлять дії з вирішення конкретних завдань у самій системі: вибір засобів і способів дій з відомого арсеналу, опора на сформовані норми й цінності, корегування дій у межах мети тощо.

Прогресивна модель відображає ситуацію управління соціальними системами в умовах невизначеності, тобто, коли стабільна життєдіяльність системи руйнується, відомі засоби й дії не працюють. Ця модель застосовується, коли необхідні кардинальні цілі, навіть самої системи й побудови нової, а також визначення проблемного поля ситуації. Таке управління характеризується як проблемне. Воно вимагає здатностей до проблематизації, цілепокладання, проектування й прогнозування.

Інноваційна модель відображає управління соціальними системами у ситуації, коли система має досить високий рівень розвитку та її основу становлять загальнолюдські норми й цінності. Мета й спрямування її розвитку ініціюється суспільною (громадською) практикою через ідею вдосконалення, саморозвитку та здійснення якісних змін. Таке управління характеризується діалогічністю й партнерською консолідацією.

Отже, ці основні моделі управління соціальними системами визначаються саме станами та формами організованості, у яких вони можуть існувати, а також процесами, які в них відбуваються, й ситуацією, яка зумовлює їх життєдіяльність і життєздатність (табл. 1).

Аналіз соціальних систем відповідно до типів їх організації (формальна, неформальна, інформальна), моделей управління (підтримувальна, прогресивна, інноваційна) дає змогу визначити особливості управління цими системами. Слід зауважити, що важливим тут є визначення особливостей управління соціальними системами, оскільки більшість дослідів і практик аналізують управління в соціальних системах, тобто діють у суб'єктивно-діяльній площині аналізу. За цим підходом вивчення особливостей

управління зводиться до управління як певного елемента, функції організованих систем різної природи (соціальних, технічних, біологічних), що забезпечує дії в самій системі щодо збереження їх певної структури, підтримку режиму діяльності, виконання їх цілей і програм. Механізми управління розуміють як систему, що складається з суб'єкта управління, об'єкта управління і каналу зв'язку, що здійснює функцію контролю й передачу команд дії (впливу) [5].

У межах різних форм організації соціальних систем можна визначити окремі структурні елементи системи управління ними, які й задають спрямованість певного її аналізу. Окремі дослідники до складових управлінської системи, окрім найбільш поширених (суб'єкт, об'єкт, взаємодія як впливи), іноді додають інші елементи, а саме: зміст управління (управлінські технології), соціальні ресурси, принципи й методи управління [14], мету управління, управлінську діяльність [3]. Така різноманітність у визначенні елементів системи управління зумовлюється тими завданнями, що вирішують окремі дослідники: аналіз системи управління різної природи; вивчення певних чинників; виділення з усієї системи управління певних елементів, понять. Усе це пояснюється складністю навіть простого аналізу усієї сукупності елементів даного явища і зв'язків між ними. Як результат – відсутність загальної теорії управлінських систем, спроби створення якої доки досить скромні.

Отже, аналіз сучасного управління соціальною системою, окрім основних елементів (суб'єкта управління, об'єкта управління, каналу зв'язку), вимагає виділення суб'єкта, який управляє (той, хто розробляє, доводить і контролює програму), і керованих суб'єктів. Ці керо-

Т а б л и ц я 1

Моделі управління соціальними системами

Характеристики	Підтримувальна модель управління	Прогресивна модель управління	Інноваційна модель управління
Управління	Задачне	Проблемне	Ініціативне
Мета	Чітко визначена	Потребує визначення	Зумовлена ідеєю
Взаємодія	Ієрархічне підпорядкування	Координаційна, пошукова	Партнерська, громадська
Умови	Забезпечення досягнення мети	Руйнація системи	Вдосконалення
Соціальна база	Сформованість норм, цінностей	Відсутність норм, цінностей або вони не працюють	Інтеграція у систему глобальних (загальнолюдських) норм, цінностей
Способи впливів	Відпрацьовані, алгоритмізовані	Потребують оновлення	Діалогічні, консолідовані
Спрямованість впливів	Підтримка активного стану	Подолання загрози, проблематизація	Якісні зміни
Стан системи	Стабільний	Невизначений, проблемний	Саморозвитку

вані суб'єкти безпосередньо взаємодіють з об'єктом управління, тобто реалізують програми управління шляхом участі в тій чи іншій регульованій діяльності (виробничою, політичною, судовою тощо), на яку спрямовано управління. На відміну від більшості ознак і характеристик регульованої сфери діяльності, які є досить об'єктивними, більш-менш точно прогножуються та можуть «закладатися» до програм управління, керовані суб'єкти мають свої специфічні особливості, які пов'язані з самоактивністю, з індивідуальністю людей, котрі є складовою об'єкта управління [7; 12].

Основними елементами управління в соціальній системі є саме суспільство, соціальні групи, спільності, окремо взята особистість та внутрішні й зовнішні зв'язки. Зазначимо, що суб'єкт управління тут визначається рівнем соціальної системи – від держави, політичних партій до окремої особистості.

Під час аналізу соціальних систем ми стикаємося з проблемою, яка може бути визначена як суперечність між необхідністю управління та її самоорганізацією. Тобто тут наявні два процедурних рівня прийняття рішень. Перший – це прийняття рішення щодо індивідуальних змін суб'єктів як елементів системи, тобто забезпечення процесів самоорганізації й саморозвитку особистості як елементу системи. Другий рівень – це прийняття рішень щодо управління системою як певною цілісністю, тобто забезпечення зовнішніх зв'язків із системами вищого порядку.

Така дворівневість в управлінні соціальними системами накладає важливу специфічну особливість, яка виявляється в необхідності щоразу під час прийняття рішення враховувати спрямованість систем нижчого порядку до самоорганізації й саморозвитку, тобто суб'єктність об'єкта управління. У свою чергу, суб'єкт управління соціальною системою обслуговує базисний процес, буття системи, забезпечує подолання розривів у її бутті, що зумовлюються суперечностями цього буття, відновлює цілісність буття за наявності деформацій цілісності, забезпечує реаліза-

цію спрямувань цілісності до розвитку за умов нездатності до самостійного здійснення спрямованої активності системи. З іншого боку, суб'єкт управління має впроваджувати прийнятні для базисного процесу цілі та установки діяльності, які зміцнюють цілісність системи і збільшують її позитивний потенціал, у тому числі цілей оптимізаційного характеру.

Список використаних джерел

1. Большой толковый словарь русского языка: около 60 000 слов / [под ред. Д.Н. Ушакова]. — М. : АСТ Астрель, 2004. — 1268 с.
2. Гиринок Ф.И. Экология. Цивилизации. Ноосфера / Ф.И. Гиринок ; [отв. ред. Н.Н. Моисеев]. — М. : Наука, 1987. — 180 с.
3. Костин В.А. Теория управления : [учеб. пособие] / В.А. Костин. — М. : Гардарики, 2004. — 222 с.
4. Маркарян Э.С. Вопросы системного исследования общества / Э.С. Маркарян. — М. : Знание, 1972. — 300 с.
5. Мухин В.И. Основы теории управления : [учебник] / В.И. Мухин. — М. : Экзамен, 2003. — 256 с.
6. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова — М. : Азбуковник, 1999. — 944 с.
7. Проблемы субъектов социального проектирования и управления : [монография] / [О.С. Анисимов, В.И. Аршинов, В.А. Буров и др.] ; под ред. В.И. Аршинова, В.Е. Лепского. — М. : Когито-Центр, 2006. — 255 с.
8. Садовский В.Н. Основания общей теории систем. Логико-методологический анализ / В.Н. Садовский. — М. : Наука, 1974. — 280 с.
9. Словник української мови : в 11 т. / Академія наук УРСР ; [за ред. І.К. Білодід, А.А. Бурячок та ін.]. — К. : Наукова думка, 1978. — Т. 9. — 916 с.
10. Современный толковый словарь русского языка / [авт. и рук. проекта, сост., гл. ред. С.А. Кузнецов]. — СПб. : Норинт, 2000. — 1535 с.
11. Социология : энциклопедия / [сост. А.А. Грицанов и др.]. — Мн. : Книжный Дом, 2003. — 1312 с.
12. Страданченков А.С. Законодательство и управление как культура / А.С. Страданченков // Вестник удмуртского университета. — 2010. — Вып. 1. — С. 109—113.
13. Толковый словарь русского языка / [Д. Ахалкин, Т. Гаврилова, Д. Дмитриев и др.] ; под ред. Д.В. Дмитриева. — М. : АСТ Астрель, 2003. — 782 с.
14. Управление организацией : [учебник] / [под ред. А.Г. Поршнева, З.П. Румянцевой, Н.А. Саломана]. — М. : ИНФРА-М, 2000. — 669 с.
15. Философия: энциклопедический словарь / [под ред. А.А. Ивина]. — М.: Гардарики, 2006. — 1072 с.

В статье дана характеристика основных моделей управления социальными системами. Раскрыты их социально-психологические особенности.

Ключевые слова: процесс принятия решения, социальная система, формы организованности системы, управления.

The article provides a description of the main models of social systems. Disclosed their social and psychological characteristics.

Keywords: decision-making process, the social system, the form of organization of the system of management.